



## ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КРАСИ ПЕДАГОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ В ДУХОВНИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ XVII–XVIII СТ.

- A** Розглядаються організаційно-педагогічні засади формування краси педагогічного мовлення у професійній підготовці майбутніх учителів духовними закладами освіти України наприкінці XVII–XVIII ст. Доведено існування складників педагогічної майстерності в системі духовної освіти означеного історичного періоду й усвідомлення необхідності підготовки майбутнього вчителя-вихователя на засадах високого рівня краси педагогічної дії, довершеності мисленнєво-мовленнєвої взаємодії з учнями.

**Ключові слова:** педагогічне мовлення; краса мовлення; духовні заклади освіти України; педагогічна майстерність; мовленнєва довершеність

- S** *Lavrinenko Olexsandr. Organizational principles of the formation the beauty of pedagogical speech in the spiritual educational institutions of Ukraine in the end of the XVII–XVIII centuries.*

*The article considers organizational and pedagogical principles of the formation of the beauty of pedagogical speech in professional training of future teachers in the spiritual institutions of Ukraine at the end of XVII–XVIII centuries. The existence of the components of pedagogical skill in the system of spiritual education of the marked historical period and awareness of the need to prepare future teachers and educators on the basis of a high level of the beauty of pedagogical action, perfection of thought and language interaction with students is proved.*

**Key words:** pedagogical speech; beauty of speech; spiritual institutions of education in Ukraine; pedagogical excellence; linguistic excellence

**Лавріненко Олександр Андрійович**, доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу теорії і практики педагогічної освіти, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України; вчитель історії і правознавства, Ірпінський ліцей інноваційних технологій – Мала академія наук України, Україна

**Lavrinenko Olexsandr**, doctor of Pedagogical Sciences, professor, chief researcher of the theory and practice of teacher education department, Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine; teacher of history and law, Irpen Lyceum of Innovative Technologies – Small Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine

**E-mail:** [pedmeister@ukr.net](mailto:pedmeister@ukr.net)

**Актуальність проблеми.** Вирішення складних завдань інтеграції національної освіти в світовий освітній простір неможливе без ретельного вивчення власного історичного минулого, ознайомлення з педагогічною спадщиною видатних теоретиків і практиків, які стояли біля витоків педагогічної освіти. Це, передусім, потрібно для обґрунтування теоретико-методологічних й організаційних концепцій, систем і технологій учіння, провідне місце серед яких у сучасних реаліях посідають педагогічні технології, що мають забезпечувати особистісний розвиток, саморозвиток учителя, його професійну і соціальну мобільність, конкурентоспроможність на ринку праці, адаптаційну гнучкість. Це можливо за єдиної умови: вчитель повинен мати високий рівень розвитку педагогічної майстерності, найважливішого атрибутивного складника нової педаго-

гічної дії, досконало володіти всіма необхідними засобами вербальної й невербальної комунікації.

На теренах України впродовж багатьох століть склалися оригінальні традиції підготовки майбутніх учителів і формування педагогічної майстерності, що базувалися на освітніх і виховних системах львівських, київських братських шкіл, Острозької та Києво-Могилянської академій, Київського Св. Володимира, Харківського, Одеського університетів, численних учительських і педагогічних семінарій, 3-річних педагогічних курсів і педтехнікумів, учительських і педагогічних інститутів. Саме в цих закладах проблемам краси й досконалості мовлення відводилося провідне місце в системі професійної підготовки майбутніх наставників-учителів. Особливо чітко цей процес простежувався на межі XVII–XVIII століть у Колегіумах

(Переяславському, Чернігівському, Харківському) на тіл тотального наступу російського царату на Україну, що характеризувався різким обмеженням українських прав і вольностей, посиленням тенденцій централізації, уніфікації, русифікації; цілеспрямованим розколом суспільства; хижацькою експлуатацією людських і матеріальних ресурсів на українських землях.

**Аналіз попередніх досліджень і публікацій.** Ретроспективний, логіко-системний аналіз теорії й практики педагогічної майстерності уможливорює забезпечення науково обґрунтованого прогнозування її розвитку в освітньому процесі українських закладів вищої педагогічної освіти, що стали на шлях багаторівневої системи підготовки педагогічних кадрів, інтегруючись у світові та європейські освітні системи. Теоретико-методологічні засади розвитку педагогічної майстерності репрезентовані в працях сучасних учених В. Андрущенко, О. Антонової, Є. Барбіної, І. Зязюна, А. Кузьмінського, М. Лазарева, М. Лещенко, О. Матвієнко, Л. Мацько, В. Мозгового, Н. Ничкало, Л. Савенкової, О. Семенової, С. Сисоєвої, М. Солдатенка, Н. Тарасевич, Л. Хомич та ін.

Теоретико-методологічні засади розвитку української педагогічної думки та історії вітчизняної вищої школи розглянуті в працях Л. Березівської, В. Вихрущ, Б. Гола, Н. Дем'яненко, О. Дубасенюк, Т. Зузяк, Н. Кузьменко, А. Кузьмінського, І. Лікарчука, С. Мельничука, О. Сухомлинської, І. Таможської, А. Ткаченка, Т. Усатенко та ін.

Широке коло проблем, що висвітлено у цих наукових працях, має засадничі функції у вивченні багатовекторного феномену «педагогічна майстерність», збагачуючи загальний внесок у її розробку та складають вагоме методологічне підґрунтя для подальших системних досліджень різних суб'єктів педагогічної дії.

Обраний аспект наукового аналізу феномену краси педагогічного мовлення залишається малодослідженим у психологічній і педагогічній науках, зокрема в історичному поступі української педагогічної освіти. Можна поправу стверджувати, що теорія педагогічної майстерності ще не набуває самостійної предметної наукової уваги, хоч перші дослідницькі пошуки мають значний теоретичний і практичний інтелектуально-творчий потенціал у вивченні феномена «національних шкіл» педагогічної майстерності.

**Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.** У сучасних реаліях реформування освітньої системи України уявлення про «ідеального» вчителя характеризується чималою кількістю якісних показників. Найголовніші з них: «ученість» (знання свого предмета); доступність методів педагога для учнів, тобто «методична грамотність»; здібності ці знання ефективно викладати; розуміння особистості дитини, бачення в ній задатків майбутніх здібностей; моральність педагога як зразок поведінки для вихованців; естетичність як необхідне постійне вміння вчителя включати в процес педагогічної дії позитивні почуття прекрасного і піднесеного, рідше – комічного, напов-

нюючи дію потребою-спонукую кожного учня до набуття статусу суб'єкта педагогічної дії. Останнє можливо лише шляхом опанування високим рівнем майстерності психолого-педагогічної дії-взаємодії, зокрема красою й вишуканістю мовлення.

**Мета статті:** розкрити організаційні засади формування краси і довершеності педагогічного мовлення у професійній підготовці майбутніх наставників-учителів провідними духовними закладами освіти наприкінці XVII–XVIII ст. На основі використання логіко-системного й проблемно-пошукового методів в історико-педагогічних дослідженнях показати сутність і специфіку розвитку педагогічної майстерності й комунікативної довершеності майбутнього наставника вчителя в ретроспективі становлення духовних закладів освіти України визначеного історичного періоду.

**Викладення основного матеріалу.** Провідним вищим закладом освіти на теренах Східної Європи у XVII ст., перлиною духовної і світської культури залишалася Києво-Могилянська Академія. Але важливого значення у підготовці вчительських кадрів для національних шкіл і розвитку освіти й культури України в цілому відігравали середні навчальні заклади – колегіуми, які були засновані в Чернігові (1700 р.), Харкові (1727 р.) та Переяславі (1738 р.). Численні дослідники звертають увагу на те, що ці навчальні заклади готували служителів культури, почасти державних службовців і, як виняток, учителів початкових класів [1, с. 205].

Саме в таких навчальних закладах, як засвідчило студіювання чисельних джерел, стародруків, періодичних видань зароджувалися традиції підготовки вчителя-майстра, виникали нові форми та методи становлення елементів педагогічної майстерності, зокрема в їх освітньо-виховних системах чільне місце відводилося красі й довершеності мовлення, як невід'ємного складника педагогічної культури наставника і вчителя.

Одним із духовних освітніх закладів був Український Чернігівський колегіум, заснований чернігівським архієпископом Іоанном Максимовичем у 1700 р. за підтримки гетьмана І. Мазепи. Проіснувавши до 1786 р., колегіум став одним із визначних осередків просвіти і культури XVIII ст. в Україні. Ведучи мову про розвиток тодішньої професійної освіти в Україні, Я. Звігальський та М. Іванов до числа перших навчальних закладів, що випускали нехай і некваліфікованих педагогів, відносили Чернігівський колегіум – одну із перших духовних шкіл на Українських землях [5, с. 262]. Про те, що колегіум випускав учителів, свідчить і доповідна записка Синоду від місцевого архієрея, датована 1728 р., у якій зазначалося: «Чернігівський колегіум при кафедральному монастирі відкритий 1700 р. за зразком Києво-Могилянської академії. Одні випускники його прагнуть продовжувати навчання в школах Києва, інші – приймають сан монахів, займаючись проповіддю слова Божого. А багато залишаються в чернігівській єпархії на посадах професорів (учителів)» [21, с. 3].

Можна з упевненістю зробити висновок, що освітньо-виховна система Чернігівського колегіуму не була позбавлена спрямування на педагогічну професію, а дослідження її поступу відкриває наявність елементів професійної майстерності в підготовці майбутнього наставника-вчителя.

Формуванню педагогічної майстерності випускника колегіуму сприяли класи поетики, у яких, як і у Київській академії, студенти вивчали теоретичні основи поезії, правила складання віршів, аналізували віршовані тексти античних поетів, латиномовні та російськомовні вірші. Практичні заняття, на яких учні вчилися складати віршовані твори, покликані були сформувати відповідні рівні уяви та творчого педагогічного мислення, вміння використовувати поетичні образи в процесі викладання навчального матеріалу. Професіоналізм майбутнього вчителя формували викладачі-поетики, які прагнули навчити своїх учнів збуджувати у слухачів позитивні естетичні почуття через гармонію змісту складених віршів. У 1736–1737 рр. префектом колегіуму і вчителем поетики був ієромонах Йосип Григорович Лип'яцький (чернець ім'я Йоасаф), який походив із сім'ї полтавського священика і здобув освіту в Київській академії. В інших класах курс поетики читав монах Сафроній (у миру – Іван Земенський) [15, с. 241].

Як стверджує В. Маслюк, у навчальному курсі Й. Лип'яцького простежується тенденція до використання вітчизняних поетичних зразків на кшталт поезії І. Величковського, його віршів, які на той час були вершиною барокової поезії кінця XVII – першої половини XVIII ст. [11, с. 57].

Майстерне володіння живим словом, уміння скласти поетичний твір, який би зворушив кожного, хто його послухав, – стало невід'ємною традицією в підготовці студентів колегіуму. Бурсаки, коли ходили просити милостиню під вікнами городян, співали псалом про страшний суд. Текст належав якомусь «поету Чернігівського колегіуму Латушевичу» [20, с. 18].

Уміння вплинути на почуття і настрої тих, хто на слух сприймав поетичні творіння студентів, краса майстерного інтонування і словесної дії стало невід'ємним елементом майбутньої професійно-педагогічної дії-взаємодії. Через такі «ходіння в народ», демонстрування власної креативності, встановлення контактної взаємодії з аудиторією, майбутні вчителі набували вміння і навичок професійно-педагогічного спілкування, вишуканості та стриманості манер і виразу своєї сутності.

Як і в Києво-Могилянській академії, найпопулярнішим для вихованців Чернігівського колегіуму став курс риторики. Кожен викладач готував власноруч написані лекції, що диктувалися студентам. Уже в 1708 р. був створений перший підручник з риторики, автором якого став Андрій Стаховський (у чернецтві – Антоній) – випускник київської Академії, проповідник і намісник Чернігівського Борисоглібського монастиря, перший префект колегіуму. Історик М. Докучаєв доводить авторство А. Стаховського у скла-

данні риторичного твору «Clavis scientiarum» або «Ключ знання» [3, с. 413].

Риторика, як навчальний курс, покликана була навчити студентів основам красномовства, красі та комунікативній культурі мовлення, використанню мовних норм у процесі спілкування. Але, як стверджує О. Травкіна, вже на початку існування Чернігівського колегіуму в ньому ставилися п'єси, авторами яких були переважно викладачі риторичних і поетичних курсів: «Спудеї Чернігівського колегіуму часто виступали з п'єсами як на світські, так і на релігійні свята. На літніх канікулах студенти старших курсів, об'єднавшись у своєрідні театральні групи, мандрували Україною, розігруючи діалоги, сцени, п'єси в містах, селах, садибах, заробляючи таким чином на прожиття, на продовження навчання в колегіумі» [19, с. 72].

Такі форми навчання покликані були вдосконалювати не лише красу й довершеність педагогічного мовлення, але й сприяли формуванню майстерності внутрішньої та зовнішньої педагогічної культури. Цікавий факт про неоднозначну форму роботи над мовленнєвою майстерністю знаходимо у В. Литинського, який свідчить, що у 1748 р. студенти Чернігівського колегіуму з класу риторики у складі 10 осіб організували своєрідну концертну бригаду, запросивши двох музикантів із м. Полтави й вони з театральними постановками, піснями і віршами мандрували Україною, навіть виступали в Запорозькій Січі [10, с. 438].

Важливими чинниками мовленнєвої довершеності випускників вважалося дотримання благопристойності поведінки, регуляції психічного стану та зовнішніх мімічних і пантомімічних реакцій під час участі в диспутах («конклюдіях»). Численні дослідники історії Чернігівської духовної школи середини XVIII ст. зауважують, що курс чернігівської риторики 1708 р. завершувався викладанням елементів логіки і діалектики. Це робилося для того, аби навчити студентів логічному мисленню, довершеності побудови доказів, умінню застосовувати правильну та переконливу аргументацію. У Чернігівському колегіумі диспути, як форма професійної підготовки, проводилися ще до введення курсів філософії та богослов'я. Підтвердженням цьому, як зауважує О. Травкіна, є написані латиною тези диспутів, що відбувалися в 1737 р. за сприяння чернігівського архієпископа Іларіона Рогалевського – палкого поборника освітньої й видавничої справи, збирача пожертвувань на розвиток колегіуму [18, с. 118].

Можна також звернути увагу та те, що власне система підготовки майбутніх учителів, формування в них елементів майстерного володіння словесно-комунікативною дією в Чернігівському колегіумі опосередковано здійснювалася через предмети культурологічного циклу – співи, музику, образотворче мистецтво. У розглядуваний історичний період м. Чернігів стало осередком розвитку музичного мистецтва, бо в середині XVIII ст. тут жив і творив відомий церковний письменник Д. Ростовський, неабиякої слави здобула хорова капела, створена Л. Баранови-

чем – колектив, знаний не лише в Україні, але й відомий своїм вокальним професіоналізмом за межами України [19, с. 69]. Хор колегіуму став відомим широкому загалу завдяки неперевершеній манері виконання церковних і світських вокальних творів. Без нього не відбувалося жодне свято чи урочисті події в колегіумі, учасників хору запрошували на святкові літургії та зібрання, які проводилися при монастирях та у місті Чернігові. У репертуарі хору студентів, зокрема, був триголосний кант без інструментального супроводу, написаний на честь Св. Катерини. Як стверджує О. Коваленко, кант було вміщено як додаток до підручника риторики, впорядкованого під керівництвом першого префекта колегіуму Антонія Стаховського [7, с. 56]. Разом із тим, про поширення хорового церковного співу у першій половині XVIII ст. свідчить інформація, яку подає Л. Масол щодо існування у 1737 р. при чернігівській кафедрі 15-ти півчих, переважно студентів [12, с. 53].

Викладачі колегіуму, регенти хорового колективу прагнули через навчання виконавській манері сформувати у учасників такі необхідні професійні риси, як постановка голосу, дихання, дикція, інтонування – виняткові елементи для розвитку педагогічного професіоналізму тих, хто присвятить себе у майбутньому служінню педагогічній справі. Виконавська майстерність гри на інструментах сприяла розвитку темпоритму, почуття міри, такту та інших комунікативних якостей, необхідних для організації педагогічної взаємодії наставника-вчителя.

У визначений історичний період учительську професію можна було здобути й у так званих «шиферних» школах, у яких навчали читати, писати, закону Божому, арифметиці і деяким розділам геометрії. Ці школи знаходились у відомстві адміралтейства і діяли за зразком Києво-Могилянської академії. Проте на теренах України такий вид шкіл у духовних і світських чинів не знайшов підтримки [8, с. 186].

Центром просвітництва середини XVIII ст. став Харків.

Князь М. Голіцин, який керував Слобідською Україною і чия резиденція знаходилася у м. Харкові, прагнучи звеличити значення міста, звернувся із проханням до тодішнього преосвященного Єпіфанія перевести із м. Білгорода в 1726 році архієрейську школу. Так було засновано один із провідних освітніх закладів, який вніс вагомий вклад у підготовку педагогічних кадрів й освітню справу в цілому – Харківський колегіум. С. Рождественський, досліджуючи історію системи народної освіти в Російській імперії, акцентує увагу на тій обставині, що всестановий і загальноосвітній характер колегіуму офіційно був закріплений грамотою імператриці Анни Іоанівни у 1731 році, в якій стверджувалося: «Навчати (в колегіумі) всякого люду і чину дітей православних не лише піітиці, риториці, але й філософії та богослов'ю, слов'яно-грецьким мовам і мові латинській, а також прагнути, аби такі науки викладались власне російською мовою, і процес викладання із завзяттям і ретельністю не відхилився б від церкви святого східного віросповідання» [16, с. 50].

На становлення комунікативної й мовленнєвої культури випускника Харківського колегіуму значно впливали оригінальні методи і прийоми викладання. Цей заклад відрізнявся від інших духовних і навіть світських навчальних закладів перевагою практичної спрямованості системи учіння над теоретичною – традиційною для більшості шкіл подібного типу. Зубріння і безсистемне заучування предметів та окремих частин курсу не шанувалося в Колегіумі. Про це свідчить цитування А. Лебєдевим листа на ім'я ректора від преосвященного Феоктиста, датованого 20.09.1789 р. у якому мова йшла про настанови вчителям Харківського колегіуму: «Отрокамъ и юношамъ – в излишнія правила, как слабому желудку – излишняя пища – вот педагогическое правило Коллегиума» [9, с. 11].

Треба відзначити, що викладання предметів у Харківському колегіумі велося за більш-менш чіткою програмою. Із історико-педагогічних розвідок А. Лебєдева дізнаємося про Інструкцію ректору Іову, який викладав богослов'я та вчителю філософії М. Шванському, який за сумісництвом був префектом колегіуму, в документі були пояснення як і чому навчати студентів. Програмні настанови дозволяють виокремити необхідні складники, що були покладені в основу розвитку комунікативних умінь і навичок, зокрема краси й довершеності мовлення майбутнього вчителя. Ось основні з них:

1. Диспути з богослов'я треба проводити щомісячно, звертаючи увагу на чистоту й грамотність не лише латинської, а й російської мови. Учасники диспутів мають заздалегідь подавати викладачу богослов'я тези своїх виступів для ознайомлення і завчасного перегляду на предмет відсутності протиправних догм, відповідності риторичним, філософським і політичним правилам.

2. З риторики викладачі мали вправляти учнів у мистецтві красномовства, задавати додому писати риторичні промови і заслуховуючи публічні виступи учнів у класі, виправляти всі помилки, допущені в мовленні, звертаючи пристальну увагу на латинську та російську правильну граматичну вимову, на стислість і лаконічність, поєднані з гостротою.

3. Параграф 6 настанов з риторики для викладачів містить відомості про вправи учнів у мовній комунікації, застосування елементів педагогічної майстерності для майбутніх учителів у камерній класній обстановці: «Онныя речи, какъ ex Gurtio, такъ и изъ сочинения господина Ломоносова выбранныя и истолкованныя и переведенныя велеть ученикам наизусть на обоихъ языкахъ выучить, въ пристойное время говорить и изъ канцеля, то-есть катедры в школе, дабы через то ученики могли не только понять, но и опытно знать, что есть пристойное произношение, pronuntiatio» [9, с. 67].

За взірєць краси мовлення студенти брали переважно демонстрування майстерності мовленнєвої довершеності своїх викладачів. Варто зазначити, що у період розквіту Харківського колегіуму в ньому працювали передові вчи-



телі того часу, в основному вихованці Києво-Могилянської академії: С. Вишенський, П. Малиновський, Г. Сковорода та ін. Зокрема, як зауважують М. Ярмаченко та Н. Калениченко, Г. Сковорода прагнув перебудувати навчальний процес у Харківській колегії, оновити його зміст, особливо курс поетики, синтаксису, етики. На своїх лекціях з етики він часто розповідав притчу з Біблії про трьох отроків, які були кинуті у вогненну піч. Символи волі, діяльності, розуму, необхідні для пізнання людиною навколишнього світу, допомагали студентам у розвитку мислення, уяви, аналізу суспільного і морально-етичного буття [17, с. 82].

Краса слова, сповідувана в стінах Чернігівського колегіуму була тісно пов'язана з необхідністю опанування провідними формами й методами навчання й переконання. Одним із найпереконливіших способів комунікативного впливу, як свідчать публікації невідомих авторів в журналі «Київська старовина» за 1886 р. був яскраво втілений в особистості Г. Сковороди, а саме – вміння філософа через вишукане, обрамлене й педагогічно довершене слово сугестивно впливати на вихованця. Такий вияв старшої люблячої людини, яка не конфліктує з учнем, а діє разом із ним, шукаючи шляхів усунення його негараздів, застосовувався в індивідуальній роботі з вихованцем Харківського колегіуму, який став пізніше його близьким товаришем. Сковорода в індивідуальному педагогічному підході до цього учня застосовував навчання й переконання через слово, образи, інтонацію, власний авторитет і неперевершену майстерність впливу. Учень (ім'я його невідоме), згадував про сугестивну техніку видатного філософа: «1736 р., займаючись роздумами про вимоги, які навів мені Сковорода, і не погоджуючись внутрішньо з образами думок філософа, я сердечно прагнув, щоб хтось надав мені допомогу просвітити в істині. Знаходячись в такому становищі, я побачив сон: на фоні голубого неба на землі стояв Григорій Сковорода, піднявши вверх праву руку і ліву ногу, як проповідник Іоан Хреститель, якого живописці зображують в такому тілесному вигляді. Я стояв поблизу нього, іскри, що падали філософу на плечі, відскакували прямо на мене і спричинювали в мені легкість, розкутість, свободу, бажання, бадьорість, ясність і незбагненне душевне задоволення. В такому піднесеному стані я проснувся. Вранці свій сон я переповів доброчесному старцеві, троїцькому священику Бору, в якого проживав на квартирі. Старий, подумавши, сказав мені розчулено: «Ой, молодий чоловіче! Слухайте Ви цього мужа! Він приставлений до Вас від Бога бути ангелом, керівником, наставником, великим учителем» [4, с. 126].

Існування Харківського колегіуму було припинено у 1818 р, коли навчальний заклад був віднесений до третьорозрядних семінарій (за видатками на утримання), проте назва колегіум зберігалася до 1840 року. Після він повністю перейменованний у духовну семінарію і стає закладом виключно церковним і становим.

Значний поступ у підготовці вчительських кадрів і становленні вчителя-майстра зробив Переяславський колегіум, відкритий завдяки ініціативі та активній подвижницькій і меценатській діяльності єпископа Арсенія Берло (в миру – Берло Андрій Іванович). 2 жовтня 1738 року в навчальному закладі, побудованому за зразком Києво-Могилянської академії та Чернігівського колегіуму, було відкрито шість класів: фара, інфима, граматика, синтаксима, поетика і риторика. Курс навчання тривав шість років. До складу нижчих класів зараховувалися діти духовенства й інших осіб, які навчалися вдома, а в старші класи, як зауважує у своїх наукових розвідках Л. Овчарик, були переведені ті діти, хто пройшов нижчі класи в Київській Академії [14, с. 63].

Серед провідних організаційних форм розвитку краси педагогічного мовлення студентів – майбутніх діячів освітньої й виховної справи були елементи мовленнєвої майстерності, що застосовувались в процесі викладання навчальних курсів риторики і поетики. З. Хижняк, описуючи риторичні школи України XVII–XVIII ст., наводить приклад, як дидаскал теорії поезії П. Гошкевич у 1742–1743 навчальному році назвав свій авторський курс «Сад муз, що квітує різними способами поетичної мови, або Мистецтва Поезії і ампліфікаціями певних основ прозової мови, викоханий на парнаському переяславо-берловіанському пагорбі вірного колегіуму для відродження душ руської молоді» [5, с. 69].

Учні на заняттях з поетики П. Гошкевича вчилися не лише аналізувати поетичні твори, а й майстерності передавати їх смисл і зміст, використовувати прийоми пафосу, перебільшення, своєрідного «глісандування» під час читання вголос – тим рисам читця, які необхідні в учительській діяльності для досягнення високого рівня педагогічної майстерності й краси педагогічної дії. До занять із поетики додавалася риторика, виклад якої П. Гошкевич розпочинав із характеристики вітальних орацій – надзвичайно популярних жанрів першої половини XVIII ст. Курс риторики називався «Запас слів і допоміжних засобів, необхідних для створення героїчних од, підбір на кожну букву алфавіту образів». Убачаючи у професійній мовній культурі випускника колегіуму майбутній стрижень ефективності практичної діяльності на вчительській ниві, на заняттях з риторики обов'язковим, як стверджує Л. Овчарик, було вивчення творів давньогрецьких філософів – Демосфена, Сенеки, поетів – Гомера, Геродота, Горація, промов і настанов полководців – Олександра Македонського, Катіліни, Тулія та ін. [14, с. 64].

Можна з упевненістю стверджувати, що не кожен випускник Києво-Могилянської академії міг працювати викладачем Переяславського колегіуму. При доборі на вчительську посаду враховувалися не лише наукові знання та особистісні риси майбутнього викладача, а й наявність професійних рис, які б сприяли процесу ефективної організації педагогічної взаємодії. В. Дем'янчук, досліджуючи систему освіти і виховання Переяславського колегіуму, на-

водить відомості про вчителя риторики І. Леванду (Сікачка), який не випадково потрапив до навчального закладу на викладацьку посаду, було відомо: народився у сім'ї бідного шевця. Вступив до Київської Академії чотирнадцятилітнім підлітком, а закінчив її у 1760 році двадцятишестилітнім парубком. Навчався він за митрополитів С. Ляско-ронського, Г. Кониського і префекта С. Миславського. При своїх неабияких здібностях і жвавому та симпатичному характері Леванда добре встигав у науках, був улюбленцем учителів і товаришів. Показна зовнішність юнака, звучний голос, жвавість, веселість і оригінальність думок справляли велике враження на всіх, хто стикався з ним. Після закінчення Академії І. Леванда був призначений учителем риторики в Переяслав [2, с. 374].

Помітний слід в історії Переяславського колегіуму залишив і Г. Сковорода, який з 1753 р. викладав там курс теорії поезії (піітики). Як зазначає А. Алексюк, подорожуючи у середині XVIII ст. багатьма країнами Західної Європи, Г. Сковорода ознайомився з працями європейських філософів-містиків і зав'язав особисті контакти з ними, що вплинуло на його власний світогляд. Але погляди молодого, всебічно освіченого педагога колегіуму на форми та методи викладання не збігалися зі сталою, традиційною методикою, обстоюваною ректором закладу, єпископом Іоанном Козловичем [1, с. 59]. Г. Сковорода склав новаторський курс поезії «Рассуждение о поэзии и руководство к искусству оной», відійшовши від традиційного, передбаченого програмою колегіуму. Про ставлення філософа до закам'янілих схоластичних канонів у філологічних науках, зокрема в піітиці М. Ковалинський писав: «Єпископ вимагав від нього письмової відповіді, погрожуючи судовою розправою через консисторію. На це Г. Сковорода відповів, що лише висновки професіоналів можуть послужити критикою на його роздуми про поезію. Підручник, написаний ним, був правильним, заснованим на природі цього мистецтва. При цьому в поясненні додав латинське прислів'я: *Alia res scerptrum, alia plectrum*, тобто: одна справа пастирський жезл, а інша – пастухова сопілка» [13, с. 188].

«На заняттях Г. Сковороди панував високий дух поезії, вочевидь молодий учитель читав і власні твори, оспівуючи людський розум, виняткове призначення людини на землі, віру Христову, висміював зло і славив добро», – писав про філософа А. Алексюк [1, с. 60].

Застосований Г. Сковородою новий метод виховання, що полягав в індивідуальному підході до учнів з метою виявлення і плекання притаманних їм природних схильностей, а також нетрадиційна інтерпретація проблем поетичного мистецтва призвела до звільнення його з посади викладача Переяславського колегіуму. Як стверджує А. Ніженець, єпископ, демонструючи своє незнання та небажання будь-якого новаторства, доповів консисторії: «Не живяше посреди дому моего творяй гордыню» [13, с. 189].

Переяславський колегіум дав освіту багатьом відомим як на теренах України, так і за її межами особам. До

них належать: Михайло Херасков – відомий письменник і поет, Ілько Тимківський – професор, письменник, майбутній ректор Харківського університету, Хома Тихорський – лікар, член Санкт-Петербурзької академії наук, доктор медицини і багато інших [2, с. 375]. Після закриття Переяслав-Бориспільської єпархії в 1785 р. частина педагогічного складу і студентів колегіуму була переведена до Новгород-Сіверської духовної семінарії, колегіум втратив статус середнього навчального закладу, поступово перетворившись у духовне училище.

**Висновки.** Освітня та виховна системи українських духовних закладів освіти кінця XVII–XVIII ст. – Чернігівського, Харківського, Переяславського колегіумів дає змогу простежити генезис становлення педагогічної майстерності в підготовці вчителя-вихователя, виокремити провідні тенденції та закономірності розвитку мовленнєвої та комунікативної культури, краси педагогічного мовлення для ефективного впливу на інтелект, волю й почуття учнів. Прогресивні педагоги того часу прагнули збудити в студентів бажання дошукуватися істини, професійно самовдосконалюватися. Діяльність колегіумів продемонструвала велике прагнення українців до здобуття освіти, генетично закладене в народній свідомості. Професійні вміння та навички, що опосередковано прищеплювалися студентам, які прагнули пов'язати своє життя з педагогічною діяльністю, засвідчували бачення тогочасними церковними й світськими культурно-освітніми діячами певної професіограми вчителя-майстра. Вимоги до вихователя і вихованців базувалися на засадах гуманізму, на традиціях родинного виховання, на усвідомленні високої місії вчителя в розвитку суспільних інституцій і державотворення у цілому.

**Перспективи подальших розвідок** полягають у дослідженні феномену краси педагогічної дії вчителя, виокремлення складників педагогічної майстерності, необхідних для вдосконалення системи професійної дії-взаємодії з вихованцями. В історико-педагогічних дослідженнях потребують пристальної уваги проблеми сутності і механізмів впливу педагога як особистості на особистість учня в ретроспективі професійної педагогічної освіти, розгляд організаційно-педагогічних засад такого впливу, напрацьованого й апробованого українськими закладами педагогічної освіти впродовж тривалого часу.

#### Список використаних джерел

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія : підручник для студентів, аспірантів та мол. викладачів вузів / Міжнародний фонд «Відродження». Київ : Либідь, 1998. 558 с.
2. Дем'янюк В. М. З історії заснування Переяславського колегіуму. Сковорода Григорій: дослідження, розвідки, матеріали : зб. наук. праць / АН України, Ін-т філософії ; упоряд.: В. М Нічик, Я. М. Стратій. Київ : Наук. думка, 1992. С. 364–376.
3. Докучаев Н. Первые годы существования Черниговской духовной семинарии. Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. 1876. № 20. С. 412–413.
4. Житие Сковороды Григория Савича. Киевская Старина. 1886. № 9. С. 113–130.
5. Звігальський Я., Іванов М. Професійна освіта на Україні. Олександрія, 1927. 410 с.

6. Києво-Могилянська академія в іменах XVII–XVIII ст. Енциклопедичне видання / упоряд. З. І. Хижняк; за ред. В. С. Брюховецького. Київ : Академія, 2001. 736 с.
7. Коваленко О. З історії музичного виховання у навчальних закладах старого Чернігова. *Три століття гуманітарної та педагогічної освіти в Чернігові : від колегіуму до університету* : зб. матеріалів ювілейної наук. конф., присвяч. 300-річчю Чернігів. колегіуму і 85-річчю Чернігів. держ. пед. ун-ту імені Т. Г. Шевченка / редкол.: О. Івоненко (голова), В. Дятлов, О. Коваленко, В. Лемківський, М. Носко. Чернігів : Сіверянська думка, 2001. С. 56–58.
8. Лаврінченко О. А. Педагогічна майстерність в історико-педагогічному вимірі: теорія, практика поступ : монографія. Київ : Богданова А.М., 2009. 328 с.
9. Лебедев А. С. Харьковский коллегіум как просветительный центр Слободской Украины до учреждения в Харькове университета : изд-е Императорского общества истории и древностей при Московском университете. Москва, 1886. 103 с.
10. Литинский В. Картинки из прошлого Черниговской духовной семинарии. *Прибавление к Черниговским епархиальным известиям*. 1896. № 14. С. 436–438.
11. Маслюк В. П. Латиномовні поетики і риторики XVII – I пол. XVIII ст. та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні. Київ : Наук. думка, 1983. 234 с.
12. Масол Л. Музичне виховання у Чернігівському колегіумі та Чернігівській духовній семінарії. *Три століття гуманітарної та педагогічної освіти в Чернігові : від колегіуму до університету* : зб. матеріалів ювілейної наук. конф., присвяч. 300-річчю Чернігів. колегіуму і 85-річчю Чернігів. держ. пед. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка / редкол.: О. Івоненко (голова), В. Дятлов, О. Коваленко, В. Лемківський, М. Носко. Чернігів : Сіверянська думка, 2001. С. 51–55.
13. Ніженець А. М. Діяльність Г. С. Сковороди в Переяславському і Харківському колегіумах. *Педагогічні ідеї Г. С. Сковороди* : зб. статей / редкол. О. Г. Дзеверін (відп. ред.) та ін. Київ : Вища школа, 1972. С. 185–193.
14. Овчарик Л. Переяславський колегіум в історії освіти України. *Рідна школа*. 2004. № 2. С. 63–65.
15. П-ко Вл. Из истории образования на Украине. *Киевская старина*. 1905. № 9. С. 236–247.
16. Рождественский С. В. Очерки по истории систем народного просвещения в России в XVIII–XIX веках. Санкт-Петербург : Типография М. А. Александрова, 1912. Т. 1. 679 с.
17. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – початок XX ст.) : нариси / редкол.: М. Д. Ярмаченко (відп. ред.), Н. П. Калениченко (заст. відп. ред.), С. У. Гончаренко та ін. Київ : Рад. школа, 1991. 384 с.
18. Травкіна О. Про викладання предметів у Чернігівському колегіумі. *Сіверянський літопис*. 1999. № 4. С. 110–123.
19. Травкіна О. І. Чернігівський колегіум (до 300-річчя заснування). *Український історичний журнал*. 2000. № 5. С. 68–78.
20. Травкіна О. І. Чернігівський колегіум (1700–1786). Чернігів : ДКП РВВ, 2000. 120 с.
21. Черниговский коллегіум в начале XVIII века. *Киевская старина*. 1895. Т. II. С. 2–3.
- Mohyla Academy in names, XVII-XVIII centuries: encyclopedic edition]. Kyiv: Akademiia [in Ukrainian].
7. Kovalenko, O. (2001). Z istorii muzychnoho vykhovannia u navchalnykh zakladakh staroho Chernihova [From the history of music education in educational institutions of old Chernihiv]. In O. Ivonenko (Ed.), *Try stolittia humanitarnoi ta pedahohichnoi osvity v Chernihovi: vid kolehiumu do universytetu* [Three centuries of humanitarian and pedagogical education in Chernihiv: from college to university]: zb. materialiv yuvileinoi nauk. konf., prysviach. 300-richchiu Chernihiv. kolehiumu i 85-richchiu Chernihiv. Derzh. ped. un-tu imeni T. H. Shevchenka (pp. 56-58). Chernihiv: Siverianska dumka [in Ukrainian].
8. Lavrinenko, O. A. (2009). *Pedahohichna maisternist v istoryko-pedahohichnomu vymiri: teoriia, praktyka postup* [Pedagogical skill in the historical and pedagogical dimension: theory, practice progress]: monohrafia. Kyiv: Bohdanova A.M. [in Ukrainian].
9. Lebedev, A. S. (1886). *Harkovskiy kollegium kak prosvetitelnyy tsentr: izd-e Imperatorskogo obschestva istorii i drevnostey pri Moskovskom universite* [Kharkov collegium as an educational center of Sloboda Ukraine before the establishment of the university in Kharkov: publishing house of the Imperial Society of History and Antiquities at Moscow University]. Moskva [in Russian].
10. Litinskiy, V. (1896). Kartinki iz proshlogo Chernigovskoy duhovnoy seminarii [Pictures from the past of the Chernihiv Theological Seminary]. *Pribavlenie k Chernigovskim eparhialnyim izvestiyam* [Addendum to the Chernihiv Diocesan News], 4, 436-438 [in Russian].
11. Masliuk, V. P. (1983). *Latynomovni poetyky i rytoryky XVII – I pol. XVIII st. ta yikh rol u rozvytku teorii literatury na Ukraini* [Latin poetics and rhetoric of the seventeenth – first half. XVIII century. and their role in the development of literary theory in Ukraine]. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
12. Masol, L. (2001). Muzychne vykhovannia u Chernihivskomu kolehiumi ta Chernihivskii dukhovnii seminarii [Music education at the Chernihiv Collegium and Chernihiv Theological Seminary]. In O. Ivonenko (Ed.), *Try stolittia humanitarnoi ta pedahohichnoi osvity v Chernihovi: vid kolehiumu do universytetu* [Three centuries of humanitarian and pedagogical education in Chernihiv: from college to university]: zb. materialiv yuvileinoi nauk. konf., prysviach. 300-richchiu Chernihiv. kolehiumu i 85-richchiu Chernihiv. Derzh. ped. un-tu im. T. H. Shevchenka (pp. 51-55). Chernihiv: Siverianska dumka [in Ukrainian].
13. Nizhenets, A. M. (1972). *Diiialnist H. S. Skovorody v Pereiaslavskomu i Kharkivskomu kolehiumakh* [G.S. Skovoroda's activity in Pereiaslav and Kharkiv colleges.]. In O. H. Dzeverin (Ed.), *Pedahohichni ideji H. S. Skovorody* [Pedagogical ideas of GS Skovoroda]: zb. statei. (pp. 185-193). Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
14. Ovcharyk, L. (2004). *Pereiaslavskiy kolehium v istorii osvity Ukrainy* [Pereiaslav Collegium in the History of Education of Ukraine]. *Ridna shkola* [Native school], 2, 63-65 [in Ukrainian].
15. P-ko V. (1905). *Из истории образования на Украине* [From the history of education in Ukraine]. *Kievskaya starina* [Kiev Antiquity], 9, 236-247 [in Russian].
16. *Rozhdestvenskiy, S.V. (1912). Ocherki po istorii sistem narodnogo prosvescheniya v Rossii v XVIII – XIX vekah* [Essays on the history of public education systems in Russia in the eighteenth and nineteenth centuries]. (Vol. 1). Sankt-Peterburg: Tipografiya M. A. Aleksandrova [in Russian].
17. Iarmachenko, M. D. (Eds.). (1991). *Rozvytok narodnoi osvity i pedahohichnoi dumky na Ukraini (X – pochatok XX st.)* [Development of public education and pedagogical thought in Ukraine (X – early twentieth century): narysy. Kyiv: Rad. Shkola [in Ukrainian].
18. Travkina, O. (1999). *Pro vykladannia predmetiv u Chernihivskomu kolehiumi* [About teaching subjects in the Chernihiv Collegium]. *Siverianskiy litopys* [Severyansky Chronicle], 4, 110-123 [in Ukrainian].
19. Travkina, O. I. (2000). *Chernihivskiy kolehium (do 300-richchia zasnuvannia)* [Chernihiv Collegium (to the 300-th anniversary of its foundation)]. *Ukrainskiy istorychnyi zhurnal* [Ukrainian Historical Journal], 5, 68-78 [in Ukrainian].
20. Travkina, O. I. (2000). *Chernihivskiy kolehium (1700 – 1786)* [Chernihiv Collegium (1700 – 1786)]. Chernihiv: DKP RVV [in Ukrainian].
21. *Chernigovskiy kollegium v nachale XVIII veka* [Chernihiv Collegium at the beginning of the 18-th century]. (1895). *Kievskaya starina* [Kiev Antiquity], II, 2-3 [in Russian].

## References

1. Aleksyuk, A. M. (1998). *Pedahohika vyshchoi osvity Ukrainy. Istoriia. Teoriia: pidruch. dlia studentiv, aspirantiv ta mol. vykladachiv vuziv* [Pedagogy of higher education in Ukraine. History. Theory: textbook. for students, graduate students and junior university teachers]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
2. Demianchuk, V. M. (1992). *Z istorii zasnuvannia Pereiaslavskoho kolehiumu* [From the history of the founding of the Pereiaslav Collegium]. In V. M. Nychyk, & Ya. M. Stratii (Comps.), *Skovoroda Hryhorii: doslidzhennia, rozvidky, materialy* [Frying pan Gregory: research, exploration, materials]: zb. nauk. prats (pp. 364-376). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
3. Dokuchaev, N. (1876). *Pervyye gody suschestvovaniya Chernigovskoy duhovnoy seminarii* [The first years of the existence of the Chernihiv Theological Seminary]. *Pribavlenie k Chernigovskim eparhialnyim izvestiyam* [Addendum to the Chernihiv Diocesan News], 20, 412-413 [in Russian].
4. *Zhitie Skovorody Grigoriya Savicha* [Life of Skovoroda Grigory Savich]. (1886). *Kievskaya Starina* [Kiev Antiquity], 9, 113-130 [in Russian].
5. Zvihalskyi, Ya., & Ivanov, M. (1927). *Profesiina osvita na Ukraini* [Vocational education in Ukraine]. Oleksandriia [in Ukrainian].
6. Khyzhniak, Z. I. (Comp.), & Briukhovetskyi, V. S. (Ed.). (2001). *Kyievo-Mohylianska akademiia v imenakh XVII-XVIII stolittia: entsyklopedychnye vydannia*. [Kyiv-

Дата надходження до редакції  
авторського оригіналу: 21.01.2022